

РЕНТНІ ВІДНОСИНИ В РЕКРЕАЦІЙНІЙ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ РІЗНИХ РІВНІВ

Анотація. Розглядаються особливості формування і перерозподілу рентних доходів суб'єктів туристичної діяльності від використання природно-антропогенного рекреаційного потенціалу; досліджується вплив державної політики в галузі регулювання організаційно-економічного механізму рекреаційної індустрії та рекреаційного ресурсокористування на підвищення рівня наповнення доходної частини бюджетів різних рівнів.

Ключові слова: рекреаційна індустрія; туристська (рекреаційна) рента; рентні платежі до бюджету; цільові бюджетні та позабюджетні фонди; організаційно-економічний механізм розвитку рекреаційної індустрії.

Annotation. The features of formation and redistribution of rent incomes of tourist activity subjects from natural and anthropogenous recreational potential's usage are examined; the influence of regulating state policy concerning organizational and economic mechanism of recreational industry and recreational resources usage on increase of level of budget's profitable part filling is investigated.

Key words: recreational industry; the tourist (recreational) rent; rent payments in the budget; budget and non-budget funds; the organizational and economic mechanism of recreational industry's development.

Вступ. Вітчизняна рекреаційна індустрія має широкі можливості вилучення багатфакторного рентного доходу – туристської (рекреаційної) ренти, що зумовлюється використанням господарюючими суб'єктами як різноякісних обмежених переваг природно-антропогенного довкілля, пов'язаних із рекреаційно цінними (в дозвілєвому і пізнавальному аспектах) природними та історико-культурними ресурсами організації процесів виробництва і реалізації турпродукту (у тому числі екологічною ситуацією), соціально-економічними умовами господарювання (зокрема місцезнаходженням об'єктів у локальній, регіональній, загальнодержавній системах розселення та в мережі відповідної інфраструктури, рівнем їх інженерного обладнання, транспортною доступністю), так і рентоутворюючих ресурсів загальноекономічного рівня (продуктів діяльності з формування і господарського використання “людського капіталу” у вигляді матеріальних і нематеріальних ресурсів суспільного виробництва – професійно-кваліфікаційного потенціалу зайнятих, наукових розробок і техніко-технологічних винаходів, культурно-мистецьких ресурсів масового попиту тощо; суспільних, внутрішньо- та зовнішньополітичних кон'юктур життєдіяльності поселень і регіонів).

Використання в економічній діяльності з виробництва та реалізації турпродукту сукупності зазначених умов і переваг посилює диференціацію рентних доходів профільних суб'єктів господарювання, що через податки, збори та фіксовані рентні платежі надалі можуть перерозподілятися на користь законодавчо визначених власників і розпорядників цих ресурсів – органів влади різних рівнів, юридичних і фізичних осіб. Тому, слугуючи формою реалізації прав власності на ресурси рекреації, на мікроекономічному рівні поняття туристської (рекреаційної) ренти є компонентом теорій управління підприємством і персоналом, на мезорівні – управління інноваційним та техніко-технологічним розвитком рекреаційної індустрії, на макрорівні – теорій формування бюджетно-податкової системи та управління конкурентоспроможністю національної економіки.

Постановка завдання. Обсяги туристської ренти в країнах, які спеціалізуються на туризмі, стрімко збільшуються (за прогнозом Всесвітньої туристичної організації (ВТО), зокрема, до 2020 р. у світі в цілому очікується їх принаймні 4-кратний приріст [1, с.111–112]), що посилює значущість державної рентної політики як компонента організаційно-

економічного механізму підвищення ефективності функціонування рекреаційної індустрії в регіонах України, чий багатий, різноспектровий та за рядом природних та історико-культурних компонентів унікальний рекреаційний потенціал обґрунтовує перспективність довготривалої стратегії її входження в коло провідних туристичних держав Європи і світу й супроводжується суттєвим посиленням ролі зазначеної складової національної економіки в наповненні бюджетів різних рівнів. Разом із тим питання формування та нарощування рентних доходів рекреаційної індустрії в країнах із перехідною економікою, оптимізації вилучення і використання рентних платежів відповідних суб'єктів господарювання до бюджетів залишаються недостатньо висвітленими (серед нечисленних праць подібної тематики – [1–6; 8–10]). У контексті збалансування бази оподаткування та нарощування доходів вітчизняних місцевих, регіональних і державного бюджетів це вимагає подальшого дослідження теоретико-методологічних засад і практичних підходів до розвитку в рекреаційній індустрії рентних відносин у поєднанні з окресленням магістральних напрямів і шляхів удосконалення її ресурсного рентоутворюючого потенціалу, спрямованих передусім на розв'язання нагальних проблем функціонування вітчизняного ринку послуг санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку і туризму, підвищення конкурентоспроможності національного турпродукту.

Результати. Поряд із природними та історико-культурними рекреаційними ресурсами, ефективність і межі рентабельності туристично-рекреаційної діяльності визначаються наявністю таких груп передумов:

- інфраструктурних, представлених: ресурсами розміщення рекреантів в об'єктах готельного господарства і санаторно-курортного лікування, пристосованих житлових і громадських будівлях, тимчасових помешканнях; інфраструктурою з організації інших аспектів їх проживання та пересування під час турпоїздки та решти форм рекреації (у тому числі інженерною, комунікаційною, культурно-побутовою, інформаційною); окремими видами виробничої інфраструктури, задіяної в наданні послуг дозвілля й розваг;
- суспільно-економічних, представлених: сукупністю умов із забезпечення гармонійності природно-антропогенних ландшафтів туристично-рекреаційних центрів і зон; узгодженістю стратегій державних, регіональних і місцевих органів влади та громадських організацій щодо розвитку рекреаційної індустрії; вигідним економіко-географічним положенням, сприятливістю внутрішньої й міжнародної політ-економічних кон'юктур;
- регуляторних:
- на макро- і мезорівнях, зокрема, представлених: нормативно-правовим забезпеченням процедур реєстрації і ліцензування суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності на засадах підприємництва, госпрозрахунку, самозайнятості; законами про бюджет та органи місцевого самоврядування, нормативно-правовими актами щодо оподаткування доходів суб'єктів підприємництва і фізичних осіб; законами про туризм і сільський туризм, курорти, охорону культурної спадщини і природно-заповідний фонд України, законодавством, що регулює інші аспекти рекреаційного ресурсокористування, охорони довкілля й безпеки життєдіяльності; нормативами і стандартами надання, сертифікації, тарифікації й обліку послуг тимчасового розміщення, санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку, дозвілля й розваг, побутового обслуговування, охорони здоров'я та безпеки туристів; трудовим законодавством, що регламентує питання підготовки та професійної діяльності кадрів різних ланок рекреаційної індустрії; програмами державними та громадських організацій щодо її розвитку в загальнонаціональному, регіональному та локальному масштабах, у тому числі спрямованими на збалансування попиту і пропозиції на туристично-рекреаційні послуги, територіальну оптимізацію рекреаційного навантаження, підвищення ефективності використання наявного ресурсного потенціалу, пожвавлення відповідної підприємницької активності в секторі малого бізнесу та

серед сільського населення, вдосконалення всього спектра туристичної інфраструктури;

- на мікрорівні, насамперед, представлених стратегією та інструментами впливу суб'єкта туристично-рекреаційної діяльності на вирішення проблеми споживчого вибору, сутність якої полягає в прагненні споживача купувати товари й послуги, здатні принести суб'єктивно оцінювану максимальну корисність у задоволенні рекреаційних потреб (наближення суб'єктивної оцінки корисності придбаного турпродукту до ідеальної аргументує подальший споживчий вибір на користь конкретного виробника, створюючи передумови для нарощування його прибутку та рентних доходів).

Об'єктивно обмежені природні, історико-культурні та інфраструктурні рекреаційні ресурси суттєво відрізняються за придатністю для задоволення потреб споживачів у відпочинку, оздоровленні та розвагах (у тому числі за якістю, доступністю, корисністю, ступенем комфорту та надійності використання у виробничих процесах рекреаційної індустрії), відповідно до чого їх поділяють на унікальні, кращі, середні й гірші; обмеженість ресурсів рекреації зростає від групи гірших до групи унікальних. Основними елементами організаційно-економічного механізму рекреаційного природокористування є економічна оцінка, ціна і плата за використання таких ресурсів, провідними критеріями оптимізації – оціночні показники їх соціальної цінності (придатності для задоволення потреб споживачів у санаторно-курортному лікуванні та оздоровленні, відпочинку й туризмі), соціально-економічного ефекту рекреаційного природокористування та економічної ефективності освоєння природних рекреаційних ресурсів [1 – 9]. До основних факторів визначення історико- і соціокультурної, архітектурної та ландшафтної цінності місць локалізації об'єктів рекреації, які можливо задіяти в методиках вартісної оцінки земельних ділянок під інфраструктурою розміщення, а також установа розмірів рентних платежів усього спектра туристично-рекреаційних підприємств до бюджетів, відносять етапи забудови поселень і місцевостей, наявність пам'яток культурної спадщини і зелених насаджень, вдалість сполучення ландшафту та архітектурних споруд [10, с.112].

Лімітованість та диференційованість рекреаційних ресурсів, будучи економічним благом (товаром), у ринкових умовах спричиняють варіацію затрат і результатів господарювання суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності. Відмінності в затратах відображаються через диференціацію собівартості послуг для виробників (у тому числі в розрахунку на обсяг турпродукту або певного ресурсу), відмінності в результатах господарювання – через диференціацію продуктивності праці та індивідуальної вартості (ціни) послуг, що визначають відмінність доходів від туризму та обсяги додаткового прибутку на мікроекономічному рівні (внаслідок формування різниці між ринковою й індивідуальною цінами) [2, с.12–14]. Отже, основою утворення туристської (рекреаційної) ренти є підвищена ефективність господарювання, а роль рентоутворюючих відіграють лише ті умови та ресурси організації рекреації, які підвищують сприятливість виробництва й реалізації турпродукту. Співвідношення факторів рентоутворення в ресурсному потенціалі окремих ланок рекреаційної індустрії помітно варіює: природний фактор, зокрема, відіграє провідну роль у санаторно-курортному лікуванні та оздоровленні, біовідпочинку, екологічному та пригидницькому туризмі; історико- та соціокультурний фактори – в культурно-пізнавальному, цивілізаційному, освітньому, науковому й релігійному туризмі; інфраструктурний і соціально-економічний – у діловому, соціальному, спортивному й сільському зеленому туризмі.

Організаційно-економічні засади рекреаційного природокористування та розвитку пов'язаних із ним видів економічної діяльності в Україні регулюються насамперед Законом “Про курорти”, який, виділяючи курорти державного та місцевого значення (відповідно, з особливо цінними й унікальними та загальнопоширеними природними ресурсами), курорти загального призначення та спеціалізовані (за лікувальним профілем),

а також передбачаючи створення Державних кадастрів природних лікувальних ресурсів і природних територій курортів, основу ефективного використання їх рекреаційного потенціалу вбачає в забороні робіт, що призводять до забруднення, ерозії та руйнування довкілля, природних лікувальних ресурсів і санітарного стану цих територій. Проекти оголошення природних територій курортними (за клопотанням центральних і місцевих виконавчих органів, органів місцевого самоврядування, зацікавлених підприємств, установ, організацій і громадян) підлягають державній екологічній і санітарно-гігієнічній експертизам згідно із Законами “Про державну екологічну експертизу”, “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення”.

Основоположну роль у регулюванні процесів використання вітчизняних історико-культурних рекреаційних ресурсів відіграє Закон України “Про охорону культурної спадщини”, який, поділяючи її об’єкти за видами на археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні, науки і техніки, розрізняє пам’ятки, занесені до Державного реєстру нерухомих пам’яток України (мають зони спеціального режиму – охоронну, регулювання забудови, охоронюваного ландшафту, охорони археологічного культурного шару); історичні населені місця (зберегли повністю або частково історичний ареал і занесені до Списку історичних населених місць України); історичні ареали населених місць (частини поселень з об’єктами культурної спадщини, розплануванням і забудовою попередніх періодів розвитку). Пам’ятки (крім археологічних), можуть перебувати в державній, комунальній або приватній власності; пам’ятки археології і землі їх розташування (за винятком полів давніх битв) є виключно державною власністю. Повноваження щодо визначення меж території та зон охорони пам’яток національного значення, археологічних територій, що охороняються, історичних ареалів населених місць, установлення режиму використання, погодження програм і проектів містобудівних і ландшафтних перетворень, зміни власника й користувача цих об’єктів реалізує центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; право регламентування перелічених аспектів функціонування пам’яток місцевого значення делеговане регіональним, районним і місцевим органам охорони культурної спадщини.

Основи організаційно-економічного механізму господарювання суб’єктів туристично-рекреаційної діяльності, поряд із нормативно-правовими актами, що регулюють відповідні питання на рівні економіки в цілому, формує Закон України “Про туризм”, доповнення якого стане існуючий поки що в проекті Закон “Про сільський та сільський зелений туризм”. Згідно із Законом “Про туризм”, під туристичним продуктом слід розуміти попередньо розроблений комплекс туристичних послуг – із перевезення, розміщення, організації відвідувань об’єктів культури, відпочинку та розваг, продажу сувенірної продукції та інших туристичних послуг, не пов’язаних із перевезенням і розміщенням (не менше двох таких послуг), який пропонується або реалізується. Тому:

1. Туристичними ресурсами є туристичні пропозиції (існуючі, можливі) на основі та з використанням об’єктів державної, комунальної чи приватної власності, напрямки освоєння і розвитку яких мають визначатися органами державної влади і місцевого самоврядування відповідно із затвердженими та фінансованими ними регіональними й місцевими програмами розвитку туризму. Класифікація та оцінка туристичних ресурсів, встановлення порядку їх використання, збереження та відновлення (з обліком гранично допустимих навантажень на об’єкти довкілля і культурної спадщини, обмеженням доступу за рівнем їх лімітованості, режимом охорони, пропускнуою спроможністю, сезонними та іншими умовами) включені до переліку основних цілей державного регулювання в галузі туризму.

2. Зважаючи на очікувані масштаби виробництва в разі вилучення туристів із кола потенційних споживачів, туристично-рекреаційні товари й послуги поділяються на характерні та супутні.

3. Суб’єктами вилучення туристської (рекреаційної) ренти є:

- туроператори і турагенти (юридичні та фізичні особи), які створюють, пропонують і реалізують комплексний турпродукт, організовуючи туристичні поїздки¹;
- транспортні підприємства; підприємства зв'язку, банківські структури, які забезпечують різні види комунікацій споживачів туристично-рекреаційних послуг;
- підприємства туристичної інфраструктури – заклади санаторно-курортного і готельного господарства; об'єкти ресторанного господарства й торгівлі, що обслуговують туристів, об'єкти прокату туристичного спорядження; заклади дозвілля і розваг – екскурсійні бюро, об'єкти культури та мистецтв тощо);
- фізичні (приватні) особи, зайняті в організації розміщення та харчування рекреантів, а також у наданні їм інших послуг оздоровлення, відпочинку й розваг;
- виробники характерних туристичних товарів – туристичного та спортивного спорядження, одягу, взуття, сувенірної продукції² і т. п.;
- об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), на території яких дозволені різноманітні форми туризму та рекреації;
- фізичні та юридичні особи (комерційні структури), що надають рекламно-інформаційні, посередницькі послуги з просування турпродукту всьому спектру його виробників та їх об'єднанням;
- науково-дослідні та проектні організації, що виконують на замовлення роботи зі створення програм і проектів розвитку туризму, їх науково-методичного й технічного супроводу;
- бюджети загальнодержавний, регіональні та місцеві, які акумулюють частину туристської (рекреаційної) ренти у вигляді податків і зборів із суб'єктів туристичної діяльності – податків на прибуток, надприбуток і додану вартість, податку з реклами на пам'ятках і в межах їх охоронних зон, зборів за право використання місцевої символіки та при видачі віз для туристів тощо.

Прерогативні повноваження щодо розробки стандартів, метрології, сертифікації та контролю за якістю туристично-рекреаційних послуг, дослідження внутрішнього та зовнішнього ринків, поширення на них інформації про можливості вітчизняної рекреаційної індустрії Закон “Про туризм” покладає на центральний орган виконавчої влади в галузі туризму, створюючи підґрунтя для гармонізації й уніфікації відповідних національних і міжнародних стандартів, норм і правил із міжнародними (насамперед встановлюваними ВТО), підтримання екологічної безпеки територій рекреаційного природокористування. Право на розробку власних стандартів і систем контролю якості туристично-рекреаційного обслуговування надається також неприбутковим організаціям, створюваним його суб'єктами.

Згідно з проектом Закону “Про сільський та сільський зелений туризм”, критерієм віднесення відповідних послуг до підприємницької або підсобної діяльності (додаткової для власників фермерських, особистих селянських та особистих підсобних господарств) має слугувати обсяг сукупного річного доходу від них, який не повинен перевищувати річного розміру прожиткового мінімуму в розрахунку на сільського господаря та членів родини, що постійно з ним проживають³. У разі перевищення надання послуг гостинності й рекреації є підприємництвом; обов'язково реєструвати як суб'єкт підприємницької діяльності необхідно також сільських господарів (або членів їх родин), що надають

¹ За Законом “Про туризм”, під туристичною поїздкою слід розуміти тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання із цілями, що не передбачають оплачуваної діяльності в місці перебування.

² На придбання сувенірів у середньому припадає 15–20% сукупних витрат рекреантів [9, с.123].

³ Критерієм розмежування підприємницької та підсобної діяльності в сільському зеленому туризмі європейських країн є максимальна кількість кімнат / ліжка-місць, дозволена для розміщення туристів у приватних оселях (зазвичай, не більше 5 кімнат із кількістю місць не більше 10) [11, с. 43]. Саме цей критерій фахівці авторитетної національної громадської організації – Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні – свого часу рекомендували врахувати в Постанові Кабміну “Про порядок надання споживачам послуг з тимчасового розміщення (проживання) юридичними та фізичними особами”, розроблений на виконання Закону України “Про туризм” [12, с. 19].

зазначені послуги на базі сільських садиб у межах встановлених курортних і лікувально-оздоровчих зон. Законопроект надає сільським господарям право спонсорування місцевих програм, спрямованих на розвиток та підвищення туристичної привабливості сільських поселень, збагачення природних рекреаційних ресурсів, збереження й відновлення об'єктів туристичного показу тощо.

Суб'єкти туристично-рекреаційної діяльності, у виборі місця локалізації та (або) організації виробничих процесів яких провідну роль відіграють наявність і якісні споживчі характеристики природного та історико-культурного рекреаційного потенціалу, можуть вилучати туристську (рекреаційну) ренту в монопольній, диференціальній та абсолютній формах [1, с.8–9, 107–118; 2, с.15–27, 56–57; 3, с.35; 4, с.32–33; 5, с.333; 6, с.12–13, 25–26].

Монопольна форма туристської ренти утворюється на основі господарського використання природних або історико-культурних рекреаційних ресурсів унікальної якості (зокрема в межах курортів з особливо сприятливими кліматичними, бальнеологічними і грязьовими лікувальними факторами, компактних і різнопланових за пізнавальною цінністю музейно-архітектурних комплексів загальнодержавного значення). Абсолютна монополія суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності на використанні зазначених ресурсів породжує їх монопольну владу у відповідних сегментах внутрішнього і зовнішнього ринків послуг, яка, спираючись на підвищений споживчий попит, дозволяє отримувати надприбутки через встановлення монопольних ринкових цін, а також стимулює прискорений розвиток елітної санаторно-курортної, готельної та іншої туристичної інфраструктури. Зі зростанням різниці між монопольною ціною та граничною собівартістю турпродукту сила монопольної влади суб'єкта туристично-рекреаційної діяльності збільшується, проявляючись у високій нормі рентних надприбутків.

Диференціальна форма туристської ренти утворюється на основі господарського використання т. зв. кращих і середніх природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів, відображаючи економічний результат підвищення ефективності виробничих процесів, зокрема рекреаційного ресурсокористування. На відміну від унікальних ресурсів абсолютно нееластичної пропозиції, ресурси середньої і кращої якості мають заміники та альтернативи, однак їх об'єктивна кількісна обмеженість визначає доволі низьку еластичність (включно до нееластичності) цієї пропозиції на ринку. Оскільки індивідуальна вартість турпродукту (завдяки диференціації якості ресурсів і продуктивності індивідуальної праці) відмінна в різних суб'єктів господарювання, однак стабільно нижча за суспільну, його ринкова ціна орієнтується на рівень витрат підприємств, що використовують відносно гірші рекреаційні ресурси (у тому числі інфраструктурні, кадрові, інноваційні). Різниця між суспільною вартістю (ринковою ціною) та індивідуальною вартістю (дорівнює витратам з додаванням норми прибутку, достатньої для відтворення) утворює диференціальну туристичну ренту, яка за джерелами поділяється на:

- диференту I роду, пов'язану з якістю лікувально-оздоровчих та культурно-пізнавальних компонентів пропонованих послуг, а також місцезнаходженням їх пропозиції, яка функціонує у вигляді платежів за використання рекреаційних ресурсів цих видів, оскільки її утворення зумовлене відмінностями в їх рекреаційній цінності та доступності територій організації рекреації;

- диференту II роду, пов'язану з результатами інноваційної модернізації туристично-рекреаційних підприємств (у тому числі в галузі поліпшення їх матеріально-технічного і кадрового потенціалу), що забезпечують поєднане підвищення якості та економічної ефективності послуг на засадах удосконалення споживчої цінності та процесів використання сукупності рекреаційних ресурсів підприємства.

Абсолютна форма туристської ренти утворюється внаслідок використання порівняно найгірших за споживчими якостями рекреаційних ресурсів (передусім природних та інфраструктурних), що слугують нижньою межею формування ринкової ціни послуги в

певному сегменті рекреаційної індустрії. На відміну від гірших природних ресурсів економіки загалом, ресурси оздоровлення та відпочинку гіршої групи (поряд із кращими та середніми) є синтетичною похідною природних, історико-культурних й соціально-економічних факторів, за споживчими властивостями маючи додаткову рекреаційну корисність. Як результат, їх кількість також об'єктивно обмежена, а ринкова пропозиція характеризується низькою еластичністю. Граничний продукт, що формується на основі гірших рекреаційних ресурсів, слугує підґрунтям визначення ролі та частки окремих факторів виробництва в фінансовому результаті господарювання пересічного туристично-рекреаційного підприємства, в тому числі впливаючи на рівень оплати праці зайнятих, коригування стратегій його ресурсокористування і підбору кадрів. Можливості утворення абсолютної туристської ренти залишаються доволі обмеженими, зважаючи на високий рівень конкуренції на більшості національних і світовому ринках послуг відпочинку, оздоровлення та дозвілля, а також наявність об'єктивних передумов (рекреаційних та інноваційних ресурсів) для розширення асортименту та підвищення споживчої цінності пропонованих послуг.

Із метою нівелювання коливань цін і тарифів на основну кількість послуг у річному циклі функціонування рекреаційної індустрії (під впливом сезонності споживчого попиту, інших фінансово-економічних, а також погодно-кліматичних факторів) норма рентабельності її суб'єктів господарювання визначається в середньорічному вимірі. Встановлення нижньої межі ринкових цін на послуги (а відтак і граничного рівня рентабельності виробників) з урахуванням індивідуальних приведених витрат на виробництво турпродукту суб'єктів господарювання, які, використовуючи порівняно найгірші за споживчими якостями рекреаційні ресурси, мають попит на ринку, спостерігається лише стосовно природного та історико-культурного рентоутворювальних факторів (об'єктивно майже не залежних від впливу суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності в конкретно-історичному періоді). Ціноутворення в допоміжних ланках рекреаційної індустрії (з надання послуг, які визначають форми перевезення рекреантів на відпочинку, структуру його проведення та якість – на транспорті, у зв'язку, побутовому обслуговуванні, торгівлі, індустрії розваг), а також у підприємницькій діяльності з організації харчування рекреантів підлягає загальним законам ринкової конкуренції, внаслідок чого ціни формуються на основі переважаючих витрат.

Специфіка нормативно-правового забезпечення рекреаційного ресурсокористування обґрунтовує таку структуру вилучення до бюджетів різних рівнів частини туристської ренти, у формуванні якої провідну роль відіграє різноякісність споживчих характеристик природного та історико-культурного рекреаційного потенціалу України: пайова передача фіксованих платежів із монопольних надприбутків суб'єктів господарювання, що утворюються при експлуатації особливо цінних видів ресурсів, до державного, регіональних (АР Крим, обласних) і місцевих бюджетів (за місцезнаходженням ресурсів); передача фіксованих платежів із диференціальної й абсолютної форм надприбутків, що утворюються при експлуатації ресурсів регіонального та місцевого значення, до місцевих бюджетів.

Дослідження механізмів вилучення рентних платежів суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності до бюджетів в умовах країн із розвинутою ринковою та з перехідною економікою засвідчує їх переважний зв'язок, відповідно, або з прибутком як характеристикою чистого ефекту господарювання, або з величиною валової виручки від реалізації турпродукту [2, с. 46–49]. Платежі в першому випадку є фіксованою відсотковою ставкою від норми рентабельності, відображеної через співвідношення прибутку (як об'єктивного критерію ефективності господарювання) та вартості рекреаційних ресурсів підприємств (насамперед їх основних або основних та оборотних засобів); у другому – фіксованим відсотком від обсягу валової виручки за реалізацію сукупності туристично-рекреаційних послуг, який в умовах економічної нестабільності й

нормативно-правової неврегульованості перехідного періоду складніше приховати від оподаткування, ніж інші фінансові результати господарювання.

За оцінками [1, с.116; 2, с.56–57], у країнах із перехідною економікою рентні платежі до бюджетів усіх рівнів туристично-рекреаційних підприємств, зайнятих у внутрішньому туризмі, можуть сягати 5% річного обсягу реалізації їх послуг (валової продукції), у виїзному туризмі – 10%; щодо пріоритетних (згідно із загальнодержавними програмами розвитку туризму) та соціально значущих видів рекреації (а саме: туризму дитячого, молодіжного, сімейного, осіб похилого віку, інвалідів, а також цивілізаційного туризму в межах культурно-мистецьких, спортивних і громадських заходів міжнародного рівня) ставки відрахувань доцільно мінімізувати (до 0% включно).

Рентні платежі суб'єктів рекреаційної індустрії мають концентруватися в цільових бюджетних і позабюджетних регіональних і муніципальних фондах розвитку туризму і рекреації, перші з яких акумулюватимуть також субвенції з державного бюджету в обсязі певної частини рентних відрахувань до нього за використання особливо цінних видів природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів. Зважаючи на структуру джерел рентоутворення та окреслені вітчизняним законодавством функції органів влади і місцевого самоврядування, ці кошти передусім слід спрямовувати на реалізацію: програм зі збереження і розвитку природного й історико-культурного рекреаційного потенціалу – всього спектра об'єктів культурної спадщини, суспільно значущих закладів культури, мистецтв і спорту, рекреаційних зон (курортних, лікувально-оздоровчих, туристичних, зелених), у тому числі на заходи з поліпшення рівня благоустрою й екологічної ситуації в поселеннях їх місцезнаходження і на природних рекреаційних територіях; програм оздоровлення і санаторно-курортного лікування соціально вразливих верств населення.

Вивчення досвіду провідних туристичних держав дозволяє виокремити такі його спільні риси в галузі формування національних організаційно-економічних механізмів сприяння розвитку рекреаційної індустрії:

1. Визнання споживачами пропозиції послуг у новітніх видах дозвілля і слабо освоєних рекреаційних зонах країн із перехідною економікою може тривати до 3–4 років (наприклад, [13, с.14–15]), причому на динаміку ринку впливають не стільки організаційно-економічні умови господарювання, обсяги пропозиції і цінова політика, скільки сприятливість нормативно-правового забезпечення процесів формування та легалізації вже існуючого “тіньового” ринку послуг проживання в курортних і туристичних зонах, а також особливості розміщення недоосвоєних цінних та унікальних природних рекреаційних ресурсів щодо транспортної інфраструктури.

2. Сучасні масштаби і прибутковість рекреаційної індустрії розвинутих країн (Австрії, Голландії, Великобританії, Ірландії, Іспанії, Італії, Німеччини, Франції, Швейцарії) залежать від її заохочення – нормативно-правового, податкового, інформаційного – на національному рівні, в тому числі завдяки реалізації програм розбудови інфраструктури туризму й інших форм рекреаційного ресурсокористування вздовж міжнародних транспортних коридорів, включенню заходів розвитку туризму до державних програм охорони та відтворення природно-антропогенних ландшафтів. Дієвий механізм удосконалення рекреаційного ресурсокористування й сприяння розвитку в цих країнах внутрішнього туризму, як правило, базується на комплексному нормативно-правовому забезпеченні; є структурованим, охоплюючи всі рівні адміністративних утворень, профільних державних і громадських організацій; передбачає державне і комерційне кредитування та пільгове оподаткування відповідних суб'єктів підприємництва.

3. Оптимізації національного ринку туристично-рекреаційних послуг, розширенню їх пропозиції на зовнішньому ринку сприяють громадські неприбуткові організації з інтеграції зайнятих у виробництві турпродукту та їх об'єднань, із поживлення підприємництва, гуманітарного розвитку, реалізації програм освітніх та із захисту довкілля. Ці організації здатні:

- поліпшувати поінформованість потенційних споживачів щодо локалізації, економічної доступності та якості туристично-рекреаційних послуг у масштабах традиційних курортних територій, малих історичних міст, сільської місцевості, природоохоронних об'єктів тощо (завдяки створенню тематичної друкованої й електронної продукції, проведенню представницьких та ознайомлювальних популяризаційних заходів);

- стимулювати зростання обсягів виробництва національного турпродукту завдяки створенню умов для розширення масштабів самозайнятості населення в наданні туристично-рекреаційних і супутніх послуг, а також посередництву при їх цільовій реалізації за контрактами з вітчизняними й іноземними туроператорами й турагентами;

- здійснювати профільні консультації та лобіювати інтереси суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності в урядових, законотворчих і судових структурах;

- сприяти підвищенню якості послуг у результаті вдосконалення та поширення галузевих систем стандартизації і сертифікації, координування і спонсорування діяльності з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, зміцнення й оптимізації територіальної організації інфраструктурного потенціалу рекреаційної індустрії.

4. Основними маркетинговими інструментами просування турпродукту є категоризація та екологічна сертифікація інфраструктури розміщення, що в поєднанні, власне, і формують уявлення потенційних споживачів про якість пропонованих туристично-рекреаційних послуг. Категоризація інфраструктури розміщення дозволяє оцінити очікувані комфортність та рівень сервісу, результати її екологічної сертифікації засвідчують ступінь екологоорієнтованості господарської діяльності в об'єктах розміщення і форм проведення дозвілля туристів, наявність можливостей отримання ними від відпочинку певного оздоровчого ефекту, опосередковано характеризуючи якісні рекреаційні властивості природного середовища, рівень техно- та антропогенної безпеки даної місцевості. Профільні міжнародні та національні інституції (в тому числі Європейська федерація сільського та фермерського туризму EuroGites, Європейський центр екоагротуризму (ECEAT), Міжнародне товариство екотуризму (TIES), вітчизняні об'єднання "Агро- й екотуризм" і Союз сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні) основну увагу в цьому аспекті нині приділяють міждержавній уніфікації екологічних критеріїв сертифікаційних процедур, уже проведених, зокрема, в країнах ЄС. Тому перспективи утвердження суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності в бажаному ціновому сегменті внутрішнього й зовнішнього ринків визначаються оптимальністю поєднання категорії інфраструктури розміщення з рівнем екологічного маркування природного та матеріально-технічного підґрунтя, форм і методів їх господарювання.

Згідно з вітчизняним законодавством, встановлення об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, санаторно-курортним закладам, іншим об'єктам розміщення, закладам харчування тощо) категорії якості та рівня обслуговування здійснюється за заявою власника об'єкта [14, с.19], що в кінцевому підсумку ускладнює свідомий вибір пересічного споживача відповідних послуг, знижує конкурентоздатність значної частини їх виробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, негативно впливає на масштаби і темпи інноваційної модернізації вітчизняної рекреаційної індустрії. З іншого боку, досвід запроваджуваної з 2004 р. на добровільних засадах програми екологічного маркування інфраструктури розміщення у сфері сільського туризму "Зелена садиба" [15, с.6–8; 16, с.6–7], наприклад, засвідчив, що основною причиною її обмеженої популярності серед власників агросадиб та інших об'єктів розміщення [17, с.50, 52–53; 18, с.11, 27] у середньостроковій перспективі залишатиметься соціальна й майнова структура споживачів, які здебільшого очікують здешевлення відпочинку, тоді як виконання переважної частини вимог програми, попри твердження її розробників і популяризаторів, потребує суттєвих змін у практиці господарювання та доволі значних інвестицій.

До територій перспективного розвитку туристично-рекреаційної діяльності, потенційно ефективної в контексті вилучення рентних платежів від використання різноякісного природного та історико-культурного рекреаційного потенціалу, в Україні належать:

- малі міста з визначними об'єктами культурної спадщини, а також архітектурою, побутом і культурою, характерними для компактно проживаючих громад титульної нації і національних меншин;

- малоурбанізовані частини традиційних і недостатньо освоєних курортно-рекреаційних зон (насамперед придатні для розвитку санаторно-курортного лікування, оздоровлення і біовідпочинку, екологічного туризму з використанням потенціалу екологічно чистих ландшафтів, здорового харчування, морської і мінеральних вод, лікувальних грязей та інших рекреаційно корисних копалин у методиках здорового способу життя, традиційної і народної медицини, SPA-процедурах);

- сільські поселення і території поблизу історико-культурних пам'яток, розташованих за межами міст і сіл, об'єктів природно-заповідного фонду, функціонуючих місць і споруд релігійних культів;

- окремі частини самих об'єктів ПЗФ (зони антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, зони регульованої і стаціонарної рекреації та господарські зони національних природних і регіональних ландшафтних парків, туристичні маршрути в заповідниках, заповідних урочищах і на базі пам'яток природи, експозиційні зони ботанічних садів, дендрологічних і зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва).

Кожній із виділених груп територій властиві певні особливості організації туристично-рекреаційної діяльності (у тому числі характер інфраструктури розміщення, спектр видів дозволів, рівні позитивного впливу на стан здоров'я, світогляд та інтелектуальний потенціал рекреантів), що визначають конкурентоздатність пропозиції відповідних послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Висновки. Подальше нормативно-правове врегулювання організаційно-економічного механізму функціонування рекреаційної індустрії України і, зокрема, його компонентів, залежних від державної політики у сфері становлення цивілізованих рентних відносин і програмування соціально-економічного розвитку регіонів і ланок національного господарства, стимулюватиме:

- досягнення міжнародних стандартів надання готельних, санаторно-курортних та оздоровчих, відпочинкових, дозвілєвих і розважальних, транспортних та інших видів послуг, задіяних у формуванні та реалізації турпродукту, в поєднанні з покращенням доступності цих послуг для пересічного вітчизняного та іноземного споживача із середньодоходних верств населення;

- вдосконалення організаційно-економічного механізму рекреаційного природокористування та охорони довкілля, зокрема в частині раціоналізації практики господарського освоєння та відтворення туристично-рекреаційних ресурсів;

- прискорення темпів і підвищення рівня збалансованості розвитку соціальної інфраструктури курортно-рекреаційних зон і туристичних центрів;

- збільшення сукупного обсягу інвестиції в рекреаційну індустрію України принаймні на третину, суттєве зміцнення доходної бази цільових бюджетних і позабюджетних регіональних і муніципальних фондів зі збереження культурної спадщини та природних рекреаційних ресурсів, підвищення рівня фінансування соціально орієнтованої туристично-рекреаційної діяльності за рахунок внутрішньогалузевих резервів.

1. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивілізаційному вимірюванні. – М.: ІКЦ “Академкнига”, 2003. – 240 с.
2. Козырев В.М. Туристская рента: Методические рекомендации. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 80 с.
3. Рекреационные системы / Под ред. Н.С.Мироненко, И.Г.Твердохлебова и др. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 180 с.
4. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 122 с.
5. Паламарчук В.О., Коренюк П.І. Економіка природокористування. – Запоріжжя: Дике Поле, 2003. – 408 с.
6. Данилишин Б.М., Міщенко В.С. Рентна політика в Україні. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2004. – 68 с.

7. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С., Коваль Я.В., Новоторов О.С., Паламарчук М.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.
8. Гулич О.І. Методи економічного регулювання рекреаційним природокористуванням // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – Вип. 2 (XLVI). – С.245–250.
9. Герасимчук З.В., Глядіна М.В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації. – Луцьк: Надтир'я, 2006. – 164 с.
10. Кириллов С.Н. Стоимостная оценка городских земельных участков // Вестник Московского университета. – Серия 6. Экономика. – 2006. – №4. – С.94–113.
11. Гуззо А. Бюджет для просування сільського зеленого туризму повинен розглядатися як інвестиція, а не як витрата // Туризм сільський зелений. – 2003. – № 3. – С.43–44.
12. Станішевська А. Обговорюємо проект Постанови Кабінету Міністрів України “Про порядок надання споживачам послуг з тимчасового розміщення (проживання) юридичними та фізичними особами” // Туризм сільський зелений. – 2004. – № 2. – С.19.
13. Макаревич Я. Досвід Польщі у розвитку сільського й екологічного туризму // Туризм сільський зелений. – 2004. – №2. – С.14–16.
14. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм” від 18.11.2003 р. № 1282-IV // www.rada.gov.ua.
15. Програма “Зелена садиба” // Туризм сільський зелений. – 2004. – №4. – С.6–8.
16. Триліс В. Програма “Зелена садиба” – український досвід екологічної сертифікації в сільському туризмі // Туризм сільський зелений. – 2005. – №3. – С.6–7.
17. Васильєв В. Десять років розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Проблеми та перспективи // Туризм: теорія і практика. – 2005. – №1. – С.49–53.
18. Третя виставка-ярмарок сільського зеленого туризму “Українське село запрошує”// Туризм сільський зелений. – 2005. – №2. – С.4–30.